

Клара Е. Матей

РЕДЪТ НА КАПИТАЛА

СТРОГИТЕ ИКОНОМИИ
И ПЪТЯТ КЪМ ФАШИЗМА

София, 2025

Преводът е направен по изданието:

Clara E. Mattei

THE CAPITAL ORDER

How Economists Invented Austerity and Paved the Way to Fascism

Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.

Copyright © 2022 by The University of Chicago. All rights reserved

Bulgarian edition published by arrangement with Agentia Literara LIVIA STOIA

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Маргарита Тенева, превод, 2025

ISBN 978-619-01-1586-1

КЛАРА Е. МАТЕИ

РЕДЪТ НА КАПИТАЛА

**Строгите икономии
и пътят към фашизма**

Превод от английски
Маргарита Тенева

*На Джанфранко Матеи
и всички революционери –
минали, настоящи и бъдещи*

Съдържание

Въведение	7
-----------------	---

Част I. ВОЙНА И КРИЗА

Глава 1. Първата световна война и икономиката	31
Глава 2. „Напълно нова мисловна школа“	53
Глава 3. Борбата за икономическа демокрация	71
Глава 4. Новият ред	93

Част II. СМИСЪЛЪТ НА СТРОГИТЕ ИКОНОМИИ

Глава 5. Международни технократи и строгите икономии	123
Глава 6. Строгите икономии: британска история	147
Глава 7. Строгите икономии: италианска история	185
Глава 8. Италианските строги икономии и фашизмът през погледа на британците	219
Глава 9. Строгите икономии и техният „успех“	240
Глава 10. Строги икономии завинаги	255
Послеслов	271
Благодарности	276
Бележки	281
Библиография	350
Показалец	374

Въведение

През март 2020 г., в първите дни на пандемията от Ковид-19, губернаторът демократ на щата Ню Йорк Андрю Куомо заявява, че планира да намали с 400 милиона долара разходите по Медикейд* за болниците като част от щатския бюджет. Изявлението е шокиращо: на прага на пандемията един от най-видните политици в страната информира обществеността, че смята да намали заплащането на болниците, които се грижат за най-бедните и най-уязвимите в Ню Йорк. „Не можем да харчим пари, с които не разполагаме“, обяснява с вдигане на рамене Куомо на пресконференция. Очаква се тези съкращения да станат още по-мощни и да обхванат дори държавните училища¹.

През октомври 2019 г., след обявеното увеличение на цената на билета за метрото за жителите на Сантяго, Чили, гражданите излизат по улиците в знак на протест – не само заради проблемите с транспорта, но и заради загубите за обществото, натрупани в резултат на петдесет години приватизация, потискане на заплатите, орязване на обществените услуги и маргинализиране на профсъюзите, които са унищожили живота и обществото за милиони чилийци. На улиците излизат стотици хиляди демонстранти, а чилийското правителство реагира като диктатор – с военно положение и поредица от дълбоко обезпокоителни демонстрации на полицейска сила, продължили седмици наред.²

На 5 юли 2015 г. 61% от избирателите в Гърция гласуват на референдум за отхвърляне на спасителния план за справяне с кризата с държавния дълг на Гърция, предложен от Международния валутен фонд и Европейския съюз. Осем дни по-късно, въпреки референдума, гръцкото правителство все пак подписва споразумение за тригодишен спасителен план, който ограничава възможностите на страната да харчи пари за гражданите си: Гърция трябва да намали още повече пенсиите, да увеличи данъците върху потреблението, да приватизира

* Медикейд (англ. Medicaid) е федерална и щатска програма, която помага на хора в неравностойно положение, хора с ниски доходи и деца от бедни семейства да плащат медицинските си разходи. Програмата е най-големият източник на финансиране на здравни услуги за хора с ниски доходи в САЩ. [Всички бележки под линия, без изрично отбелязаните, са на преводача.]

услуги и отрасли и да намали заплатите на държавните служители. Две години по-късно гръцкото правителство приватизира десетте основни пристанища в страната и обявява голяма част от островите си за продан.³

Характерна черта на живота през двайсети и двамадесет и първи век е, че когато са изправени пред финансов дефицит, щом става дума за съкращения, правителствата първо обръщат поглед към услугите, които осигуряват на гражданите си. Примерите са много и обхващат всички страни по света. Ефектът върху обществото е напълно предвидим и неизменно унищожителен. Нека го наречем „ефект на строгите икономии“: неизбежното обществено страдание, когато нации и държави съкращават социалните помощи в името на икономическата платежоспособност и частния сектор. Дори да не са разпознаваеми като наименование, политиките на строгите икономии са най-характерната черта на съвременната политика: бюджетни съкращения (особено в разходите за социални грижи, като например публично образование, здравеопазване, жилищно настаняване и помощи при безработица), регресивно данъчно облагане, дефлация, приватизация, потискане на заплатите и дерегулиране на заетостта. В своята съвкупност този набор от политики защитава съществуващото богатство и водещата позиция на частния сектор, възхвалявани като ключовите икономически фактори за постигането на по-добри бъднини за нацията.

Американците са свидетели как тези политики се прилагат от правителствата на всички нива. Офанзивата срещу синдикатите е унищожила правата на колективно договаряне на работниците. Минималните заплати се държат близо до линията на бедността. Закони дават право на работодателите да налагат „клаузи за въздържане от конкурентна дейност“, които забраняват на определени работници да сменят работата си в търсене на по-добро заплащане.⁴ Социалните помощи са станали „трудова помощ“, т.е. държавно подпомагане, отпускано срещу нископлатена работа. Най-показателно е това, че регресивната данъчна политика на страната налага несправедливо разпределяне на публичните разходи: по-големият дял от данъчните приходи идва от данъците върху потреблението и се поема от цялото общество, докато групите с най-високи доходи се ползват от огромни данъчни облекчения – 91% по време на управлението на президента Айзенхауер (1953–1961), 37% към 2021 – като същевременно се намаляват данъците върху капиталовите печалби и корпоративните данъци. (През 2017 г. администрацията на Тръмп намали последните от 35% на 21% – сериозна промяна на фона на ставката от 50% през 70-те години на XX век.) Макар заплатите в САЩ да са в застои от десетилетия, сега за пръв път в историята 400-те най-богати семейства в страната плащат по-ниска обща данъчна ставка от всяка друга доходна група.⁵

Строгите икономии не са нещо ново, нито са продукт на т.нар. неолиберална епоха, започнала в края на 70-те години на XX век. Може би с изключение на по-малко от трите десетилетия на разцвет, последвали Втората световна война,

строгите мерки са основен елемент от модерния капитализъм. Историята показва, че там, където има капитализъм, следва криза. Строгите мерки са се доказали като ефикасна мярка за предпазването на капиталистическите йерархии от щети в подобни моменти на възможна социална промяна. Строгите мерки са защитникът на капитализма, популярен сред държавите⁶ заради ефикасността си и смятан за средство за „поправяне“ на икономиката чрез увеличаване на нейната „ефективност“ – краткосрочни промени за постигане на дългосрочни ползи.

В известната си книга „Строгите икономии. Историята на една опасна идея“ (*Austerity: The History of a Dangerous Idea*) политологът Марк Блайт показва, че макар строгите икономии да не работят, в смисъл че не са постигали заложената си цел в исторически план (т.е. да намалят дълга и да доведат до икономически растеж), те се прилагат от правителствата непрестанно. Блайт описва това натрапчиво повторение като тип лудост.⁷ Но ако разглеждаме строгите икономии през призмата на настоящата книга – като отговор не просто на икономическите кризи (т.е. свиване на продукцията и увеличаване на инфлацията), но и на кризите на капитализма, – можем да видим система в лудостта: строгите икономии са жизненоважно средство за защита на капиталистическата система.

Когато говоря за криза на капитализма, нямам предвид икономическа криза – да речем, забавяне на растежа или ръст в инфлацията. Капитализмът е в криза, когато същинското за него отношение (продажбата на продукцията с цел печалба)⁸ и двата му стълба (частната собственост върху средствата за производство и наемните отношения между собствениците и работниците) се оспорват от обществото, в частност от работниците, които задвижват капитала. В миналото хората са изразявали недоволството си, призовавайки за алтернативна форма на обществена организация. Всъщност, както ще бъде показано в тази книга, основната роля на строгите икономии през последния век е да заглушат подобни призови и да предотвратят появата на алтернативи на капитализма. Строгите икономии служат най-вече за потушаване на обществения протест и работническите стачки – а не, както често се афишира, за спонтанното подобряване на икономическите показатели на страната чрез прилагане на по-голяма икономическа дисциплина.

Строгите икономии, каквито ги познаваме днес, възникват след Първата световна война като средство за предотвратяване на краха на капитализма: икономисти на политически позиции използват политически лостове, за да накарат всички слоеве на обществото да инвестират повече в частното капиталистическо производство, дори когато тези промени са свързани със сериозни (макар и недоброволни) лични жертви. В началото на 20-те години на XX век строгите икономии функционират като мощно противодействие на стачките и други форми на обществено недоволство, които избухват в небивал мащаб след войната – период, традиционно и странно пренебрегван от политическите и иконо-

мически изследователи на строгите икономии. Моментът на поява на строгите икономии отразява задвижващите ги подбуди. По-важна от предполагаемата икономическа ефективност е способността на строгите икономии да предпазят капиталистическите производствени отношения в момент на небивала обществена мобилизация и вълнения от страна на работническата класа.

Строгите икономии са толкова широко разпространени през последното столетие, че са станали до голяма степен незабележими: икономиката на строгите икономии с предписанията си за бюджетни съкращения и обществена умереност е до голяма степен синоним на днешната икономика. По тази причина една критична история на строгите икономии, особено представена в класов план, се оказва изключително предизвикателство. Но когато престанем да възприемаме строгите икономии като откровен набор от инструменти за управление на икономиката и разгледаме историята им през призмата на класата, става ясно, че строгите икономии съхраняват нещо фундаментално за нашето капиталистическо общество. За да може капитализмът да работи и да осигурява икономически растеж, социалните отношения на капитала – хора, които продават работната си сила срещу заплащане – трябва да са еднакви в цялото общество. С други думи, икономическият растеж предполага определен общественно-политически ред или *ред на капитала*. Строгите икономии, разглеждани като набор от фискални, парични и индустриални предпазни мерки за икономиката, гарантират неприкосновеността на тези социални отношения. Структурните ограничения, които те налагат върху харченето и заплатите, гарантират, че за мнозинството от членовете на обществото „да работим усилено, да спестяваме усилено“ е нещо повече от проява на издръжливост – това е единственият начин за оцеляване.

В тази книга се изследва налагането на тази система като изключително модерна през XX век, както и най-мощното ѝ проявление в следвоенните икономики на Великобритания и Италия. И в двата случая строгите икономии са средство за управляващите икономисти да възстановят реда на капитала там, където е изгубен.

Историята започва със събитията от Първата световна война, които предизвикват най-тежката криза на капитализма до днес – невиждана военна мобилизация в европейските страни, която разбива представата за неизбежността на капитализма. За повечето хора, живеещи в тези страни по време на и след войната, независимо дали са се страхували, или са се надявали на това, премахването на капитализма се очертава като неизбежен резултат от разрушенията на войната и демонстрираното в тези условия държавно икономическо планиране. Както казва профсъюзният деец Уили Галахър „индустриалният ред, който до преди войната изглеждаше предопределен да продължи вечно, днес се руши във всички страни по света“⁹. В Италия заплахата е също толкова осезаема за известния либерален икономист Луиджи Ейнауди: „изглеждаше сякаш едно рамо ще

е достатъчно, за да срине така наречения капиталистически режим до основи... сякаш равенството бе на път да се възцари.“ Думите на буржоазния професор можем да съпоставим с ентусиазма на Палмиро Толиати, водач на работническото движение *Ordine Nuovo* („Нов ред“): „хората се отдръпват от стария ред на нещата, те имат нужда да си намерят нова позиция, да оформят общността си по нов начин, да създадат нови житейски отношения, които да позволят изграждането на изцяло нов обществен строй.“¹⁰

Тези нови гласове от интелектуалната левица ускоряват промяната в социалните отношения. Движението „Нов ред“, базирано в индустриалния италиански град Торино и водено от Толиати и неговия другар Антонио Грамши, е ключово за тази история, тъй като е най-изявеният противник на капиталистическата практика и интелектуалните ѝ обосновки. То скъсва както с йерархичните обществени отношения, така и с производството на знания от горе надолу.

Колективното антикапиталистическо пробуждане е подпомогнато от извънредните правителствени мерки по време на войната, целящи временното прекъсване на натрупването на капитал от собствениците на частната промишленост. За да се справят с огромните мащаби на военното производство, правителствата на всички воюващи страни са принудени да се намесят в дотогава неопетненото царство на пазара. Докато колективизират ключови отрасли – боеприпаси, минно дело, корабоплаване и железници, – правителствата също така наемат работници и регулират цената и предлагането на труд. Държавният интервенционизъм не просто позволява на Съюзниците да спечелят войната, той ясно показва, че наемните отношения и приватизацията на производство – които съвсем не са „естествени“ – са политически избор на едно класово осъзнато общество.

След войната, окуражени от икономическите прецеденти на мобилизационните усилия, работниците в Европа надигат глас, стават по-радикални и изразяват мнението си по начини, надхвърлящи избирателните урни. Те консолидират колективната си сила чрез профсъюзи, партии, гилдии и редови институции с цел контрол над производството. Степента на политизиране на големи групи от населението означава, че общественото им мнение по икономически въпроси вече не може да бъде пренебрегвано. Както отбелязва известният британски икономист Джон Мейнард Кейнс: „Дори икономистите и техническите специалисти да знаеха какво е тайното лекарство, те не биха могли да го приложат, докато не убедят политиците. А политиците, които имат уши, но нямат очи, няма да се вслушат в убежденията им, докато то не се върнат към тях като ехо от широката общественост.“¹¹

В момент на небивали демократически брожения в цяла Европа, напред нарастваща парична инфлация и революционни ветрове, идващи от Русия, Бавария и Унгария, икономическите експерти трябва да използват най-силното си оръжие, за да защитят света такъв, какъвто според тях трябва да е.

Икономиите са най-полезният инструмент в ръцете им – тогава те служат, и все още е така, за да запазят неоспоримостта на капитализма.

Контраофанзивата на строгите икономии успешно отнема силата на мнозинството. Икономисващите правителства и техните експерти прилагат политики, които пряко (чрез репресивни политики по отношение на заплащането и заетостта) или непряко (чрез ограничаващи парични и фискални политики, които потискат икономическата активност и повишават безработицата) подчиняват мнозинството на капитала – социално отношение, при което мнозинството продава способността си на труд в замяна на заплащане. Строгите икономии прехвърлят ресурсите от работещото мнозинство към малцинството на спестовниците/инвеститорите и по този начин налагат на обществото да приеме репресивните условия на икономическо производство. Това приемане е допълнително затвърдено от експерти, чиито икономически теории представят капитализма като единствения и най-добрия възможен свят.

Тези събития от началото на 20-те години на XX век, включително широко разпространеният буржоазен страх от краха на капитализма, са преломен момент. Противопоставянето на политическия и икономическия апарат на волята на обществото и особено намесата му за потушаването на тези революционни настроения възстановяват реда на капитала в Европа и осигуряват траекторията на политическата икономия до края на века – траектория, която продължава и до днес.

Строгите икономии – тогава и сега

Строгите икономии са толкова ефикасни като набор от политики, отчасти заради това че се представят като почтена трудовашка икономика. Мъгляви понятия като „трудолюбие“ и „пестеливост“ едва ли са нещо ново, те са възхвалявани от икономистите още от времето на Адам Смит, Дейвид Рикардо и Томас Малтус, както и от техните по-късни последователи, които ги възприемат като символ на личната добродетел и добрата политика. Тези настроения откриваме и през 1821 г. при въвеждането на златния стандарт – политика, при която добросъвестните правителства демонстрират своята фискална и парична строгост, като обвързват валутите си с наличностите си от благородни метали, както в страната, така и в колониите.¹² По-внимателно вглеждане в историята на строгите икономии обаче показва, че в модерния си вид те са нещо съвсем различно от тези по-ранни морални упражнения. Строгите икономии като феномен на XX век са ръководен от държавата технократски проект в момент на небивало политическо овластяване на гражданите (които за пръв път получават правото на глас) и нарастващи искания за икономическа демокрация. Така строгите икономии трябва да се разбират такива каквито са и остават и до днес – антидемократична реакция на заплахите от социална промяна от долу нагоре. Както ще покаже

тази книга, в модерния си вид те не могат да бъдат отделени от историческия контекст, в който се зараждат.

В следвоенна Великобритания и в други либерални демокрации, в които широкото политическо овластяване е исторически възхвалявано, държавата ефикасно използва строгите икономии като политическо оръжие срещу собствения си народ. Британските работници поддържат военните усилия на нацията и в хода на военната мобилизация осъзнават, че социално-икономическите отношения не са естествена даденост и могат да бъдат различни. Налагайки строги икономически мерки след войната, британското правителство на практика казва на работническата класа да се върне в задната част на строя.

Общественото недоволство от първите строги икономии е и тяхното изпитание – строгите икономии стават още по-сурови, защото трябва да преодолеят (и дори да укротят) разгневената общественост. След края на Първата световна война, с рухването на златния стандарт, наскоро овластената европейска „широка общественост“ не е готова просто да приеме политиката на строгите икономии и експертите са наясно с това. Ето защо те разработват строгите икономии така, че да съчетаят две стратегии: консенсус и принуда.

Консенсусът предполага съзнателен стремеж да се събуди обществеността за истината и необходимостта от реформи, благоприятстващи икономическата стабилизация, дори това да е болезнено.¹³ Съзнавайки, че е малко вероятно една неспокойна общественост да вземе „правилното“ решение по отношение на това по-голямо благо, експертите допълват консенсуса с *принуда*. Тя приема две форми. Първо, строгите икономии съдържат принципа за изключване на широката общественост от вземането на икономически решения и възлагането на подобни решения на технократски институции – особено на централните банки, които, определяйки лихвения процент, обуславят и държавните заплати и безработицата. Това изземване на вземането на решения от страна на експертната класа създава условия за по-нататъшни политически решения, които стимулират въвеждането на строги икономии. Второ, принудата се крие не само в това кой взема икономическите решения, но и в резултатите от тези решения – т.е. в самото действие на строгите икономии.

Европейските правителства и техните централни банки налагат „правилно“ (т.е. класово подходящо) поведение на работническата класа, за да спасят натрупването на капитал от страна на богатите. Трите форми на политиките на строги икономии – фискална, парична и индустриална – работят в унисон, за да упражнят натиск за намаляване на заплащането на останалата част от обществото. Тяхната цел е да пренасочат националното богатство и ресурси към висшите класи, които, както настояват икономическите експерти, са онези, които са способни да спестяват и инвестират. Фискалните икономии се появяват под формата на регресивно данъчно облагане и съкращаване на „непродуктивните“ публични разходи, особено за социални начинания (здравеопазване, образова-

ние и пр.). Докато регресивното данъчно облагане налага спестовност на мнозинството и освобождава от нея малцинството на спестовниците и инвеститорите, бюджетните съкращения непряко правят същото – публичните ресурси биват пренасочени от мнозинството към малцинството на спестовниците и инвеститорите, като бюджетните съкращения се налагат уж заради приоритета за изплащане на дълга, който е в ръцете на националните или международните кредитори. По подобен начин паричните икономии, т.е. политиките на парична преоценка (като например качване на лихвените проценти и намаляване на паричното предлагане) пряко защитават кредиторите и увеличават стойността на техните спестявания. В същото време организираният труд е с вързани ръце, тъй като наличието на по-малко пари в обращение потиска икономиката и намалява силата за договаряне на работническата класа. И накрая, индустриалните икономии, които се изразяват в авторитарна промишлена политика (съкращаване на държавни служители, намаляване на заплати, разбиване на профсъюзи и стачки и пр.) допълнително защитават вертикалните наемни отношения между собственици и работници, като засилват потискането на заплатите в полза на по-високата печалба на малцина. В тази книга ще бъдат изследвани тези три форми на строги икономии – това, което наричам троицата на строгите икономии – и как те едновременно се обуславят и стимулират взаимно. Това историческо изследване, разглеждащо момент, в който капитализмът е бил съвсем на ръба, разкрива редица жизненоважни връзки, които икономистите пропускат, когато обсъждат строгите икономии днес.

Първо, политиките на строги икономии не могат да бъдат сведени просто до фискални или парични политики от страна на централните държавни институции. Индустриалните политики, публични и частни, които създават благоприятни условия за печалба и дисциплинират работниците, също са от основно значение за строгите икономии. Всъщност – както ще бъде показано в книгата – фиксацията на нашите експерти върху погасяването на дълга, балансираните бюджети, валутните курсове и инфлацията разкрива една по-фундаментална цел – да се овладее класовия конфликт, което е от съществено значение за трайното възпроизводство на капитализма.

Второ, това изследване изяснява, че строгите политики са нещо повече от икономическа политика; те са амалгама от политика и теория. Политиките на строгите икономии процъфтяват, защото стъпват върху набор от икономически теории, които ги обосновават и оправдават. В тази книга се изследва влиянието на определен вид теория в процеса на създаване на политики, включително как произтичащата от това технокрация – правителство, контролирано от технически експерти – играе ключова роля за защитаването на съвременния капитализъм от заплахите, които го грозят. Няма по-добри кандидати да илюстрират това преплитане от героите в историята след Първата световна война, които са сред най-влиятелните технократи на 20-те години на XX век.

Технократия и „аполитична“ теория – тогава и сега

Технократията доминира изготвянето на правителствени политики в много отношения. Едно от тях е традиционният обичай икономисти да съветват управляващите. Другото е епистемично, свързано с това как икономистите представят икономиката (включително икономическите аргументи, които излагат) като достигната позиция, надхвърляща класовите интереси или партийните пристрастия. Икономиката, твърдят икономистите, представя лишени от ценности истини за капитализма – природни дадености за света, а не конструирана (или най-малкото политическа) позиция.

Технократията, улеснила възхода на строгите икономии през XX век, може да се припише на британския икономист Ралф Дж. Хоутри, автор на текстове и меморандуми, които служат като ръководство за британските строги икономии след Първата световна война. Както е присъщо на технократията, Хоутри има помощници. С него работят харизматичните сър Базил Блекет и сър Ото Ниймайер – влиятелни висши служители на Държавната хазна, които съветват отблизо британския министър, отговарящ за икономическата и финансовата политика.

В Рим школата на академичната италианска икономика, оглавява политиката на строгите икономии, се води от Мафео Панталеони, който стои начело на група икономисти от италианското фашистко правителство, създадено през 1922 г. под командването на „Дучето“ – Бенито Мусолини. Премиерът дава на ученика на Панталеони Алберто де Стефани изключителни правомощия да прилага строги икономии като министър на финансите. Италианските икономисти се възползват от тази изключителна възможност да изследват пределите на това, което смятат за „чиста икономика“ – школа, приемаща икономиката като природен закон, която е в унисон със строгите икономии. Те се ползват с небивало предимство в управлението, тъй като могат директно да прилагат икономически модели без обременеността на демократичните процедури, а понякога, благодарение на Мусолини, и с помощта на инструментите на политическото потисничество.

В тази книга се изследват писанията и публичните коментари на тези две групи икономически експерти – мъже, които разработват политиките за строги икономии и постигат консенсус за тяхното прилагане с груба сила. Макар че техните становища играят централна роля за формулирането на строгите икономии след Първата световна война, ролята им в тази коварна контрареволуция не е изследвана или разяснявана другаде. Това, което става ясно от техните разкази и което остава вярно и днес, е, че за да се запази, политиката на строгите икономии се нуждае от експерти, готови да възхваляват достойнствата ѝ. Тази взаимовръзка остава валидна и днес, макар и при постоянно обновяващ се състав от технократски фигури.

След Първата световна война икономистите във Великобритания и Италия – и двете капиталистически държави, но крайно различни в други отношения – играят безпрецедентна роля в оформянето и прилагането на публична политика, която да направлява следвоенните реформи в двете страни. И в двата случая икономистите разчитат до голяма степен на принципите на това, което смятат за „чиста икономика“ – към онзи момент нововъзникваща парадигма, която се оказва основополагаща за общоприетото днес икономическо мислене или това, което понякога наричаме неокласическата традиция.

Парадигмата на „чистата икономика“ успешно утвърждава тази област като политически „неутрална“ наука за политиките и индивидуалното поведение. Чрез отделянето на икономическия процес от политическия – т.е. чрез представянето на икономическата теория и осмислянето на пазарите като свободни от социални отношения на господство – чистата икономика възстановява илюзията за съгласие в рамките на капиталистическите системи, позволявайки тези отношения на господство да се маскират като икономическа рационалност. Всъщност силата на технокрацията се крие в тази способност да представи най-основните цели на строгите икономии – възстановяването на капиталистическите производствени отношения и подчиняването на работническата класа, така че тя да приеме неприкосновеността на частната собственост и наемните отношения – като завръщане към естественото състояние на икономиката.

В центъра на „аполитичната“ теория на тези икономисти стои идеализираната карикатура на икономическото същество: разумният спестовник. Това схематично охарактеризиране има двоен резултат. Първо, то създава илюзията, че всеки може да бъде разумен спестовник, стига да работи достатъчно усърдно и независимо от материалните си условия и дадености. И второ, то дискредитира и обезценява работниците, които от продуктивни членове на обществото стават социални пасиви поради неспособността си да упражняват добродетелно икономическо поведение. (За хората както тогава, така и сега, е изключително трудно да спестяват пари, които нямат.) Така работниците след войната губят цялата власт, която теориите и действията на движението „Ординовиста“ [*Ordinovista*] им е извоювало. Защото от гледна точка на икономистите производителната класа в едно общество не е работническата класа, а капиталистическата класа – хората, които могат да спестяват, да инвестират и по този начин да допринасят за частното натрупване на капитал. Икономическата теория вече не е инструмент за критично мислене и действие, а матрица за налагането на пасивно съгласие и поддържане на статуквото от горе надолу.

Способността на строгите икономии да отклоняват вниманието от системните проблеми също допринася за развиването на колективна пасивност. Икономистите приписват следвоенните икономически кризи на излишествата на гражданите, които така биват делегитимирани в своите социално-икономически нужди и от които се очаква да изкупят греха си чрез икономически

жертви, ограничения, упорит труд и намаляване на заплатите – все основни предпоставки за натрупване на капитал и международна икономическа конкурентоспособност.

Политиките на строги икономии в духа на „чистата икономика“ са катастрофални за повечето хора, живеещи във Великобритания и Италия през 20-те години на XX век. Така в книгата се разглежда парадоксът на една доктрина, която се представя като аполитична, но има за основна цел „укротяването на хората“, както грубо се изразява италианският академик и икономист Умберто Ричи през 1908 г. Под маската на аполитичната наука икономистите предприемат най-политическото от всички действия – подчиняват работническата класа на волята и нуждите на класата на собствениците на капитал с цел обогатяване на едно незначително малцинство.

Историята на строгите икономии е също така и история на бързия възход и небивалата политическа мощ на модерната икономика. Днес е вярно, но не е било така след Първата световна война, че капитализмът е единствената възможност: общоприетата икономическа теория процъфтява, защото обществата ни разчитат почти изцяло на принуждаването на хора, които нямат избор, освен да продават труда си на малцината имотни, за да оцелеят. (Както отбелязва икономистът Бранко Миланович в книгата си от 2019 г. „Само капитализъм“: „Фактът, че сега цялото земно кълбо следва едни и същи икономически принципи [...] е без прецедент в историята.“¹⁴) Вместо да признае и изследва тази необичайна хомогенност на днешната действителност, общоприетата икономика я прикрива. Класовият конфликт и икономическото господство са заменени от предполагаема хармония между хората, при която тези на върха са смятани за проявяващи по-голяма икономическа добродетелност, като стремежът им към печалба се смята за благоприятен за всички. Така икономическата теория осуетява критиката към вертикалните производствени отношения, оправдава капитализма и съветва обществото да се подчинява.

Повсеместното разпространение на капитализма днес може да направи критиката или дори наблюдението на капитализма привидно странни. Та нали сме усвоили неговите учения дотолкова, че нашите ценности и убеждения до голяма степен съвпадат с тези, които целят натрупването на капитал. Всичко това е така вкоренено, че днес повечето американски работници живеят от заплата до заплата с малко или никакво социално осигуряване и все още до голяма степен приемат, че сами са заслужили положението си. Междувременно богатите в странната се възползват от привидната национална алергия към всеки намек за дори лека данъчна реформа, която би прехвърлила по-голяма данъчна тежест върху богатите. Настоящият пейзаж е доста различен от този, с който технократите се сблъскват през 1919 г., но двете ситуации са категорично свързани.

Всъщност дори икономически експерт като Кейнс, обикновено смятан за най-яръстия критик на строгите икономии¹⁵, е на съвсем различно мнение

през 1919 г. Той споделя с колегите си в британското финансово министерство чувството на ужас пред заплахата от разпад на капиталовия ред – и колкото и да е изненадващо, споделя и виждането им, че строгите икономии са решението на кризата на капитала. С напредването на 20-те години на XX век икономическата теория на Кейнс за това как най-добре да се избегнат кризите се променя. Това, което не се променя, е основната му грижа да запази капиталовия ред – това, което той описва като „тънката и крехка обвивка на цивилизацията“¹⁶, която се нуждае от защита. Тази екзистенциална тревога остава основна черта на кейнсианството и до днес.¹⁷ Макар че Кейнс не е ключова фигура в този разказ, интелектуалната му връзка с някои от водещите фигури на строгите икономии остава важна за цялостното разбиране на същността и импулса на т.нар. кейнсианска революция по-късно през XX век.

Либерализъм и фашизъм – тогава и сега

Историята на контраофанзивата на строгите икономии срещу надигащата се ниспа класа започва с две международни финансови конференции, първата в Брюксел през 1919 г., а втората през Генуа през 1922 г. Тези две конференции са знакови за появата на първата глобална технократска програма за строги икономии. Техните програми намират бързо и пряко приложение в цяла Европа, най-вече във Великобритания и Италия – две коренно различни в социално и икономическо отношение държави. От едната страна, Великобритания, стабилна парламентарна демокрация, ръководена от утвърдени институции и ортодоксални викториански ценности, е империя, чиято многовековна световна икономическа и финансова хегемония бива оспорвана от развиващите се Съединени щати. На другия полюс стои Италия, икономически изостанала държава, разтърсвана от нови революционни вълни и гражданска война. Италия не е самостоятелна и зависи изключително много от чуждестранния внос и капитал. През октомври 1922 г. фашизмът на Мусолини завзема властта в Италия.

В тази книга се представят успоредните и преплетени истории на триумфа на строгите икономии във Великобритания и Италия след Първата световна война. Избирам да се съсредоточа върху тези страни, защото различията в политическите и институционалните им условия спомагат за идентифицирането на основните елементи на строгите икономии и капиталистическия модел на производство на различни места и във времето. Великобритания, люлката на класическия либерализъм, и Италия, родното място на фашизма, безспорно се възприемат като представители на противоположни идеологически светове. Но щом се съсредоточим исторически върху строгите икономии, разделителните линии започват да се размиват. Строгите икономии надхвърлят всички идеологически и институционални различия и се стремят към една и съща цел в раз-

лични държави: необходимостта да се възстанови натрупването на капитал в условия, в които капитализмът е изгубил невинността си и е разкрил класовите си тенденции.

Тази история разкрива още как британският либерализъм и италианският фашизъм създават сходни условия за процъфтяване на строгите икономии. Тези сходства надхвърлят общите жертви на британските и италиански граждани или факта, че програмите за строги икономии на двете държави се основават върху подобни икономически теории. Очевидно е също така, че първоначалното формиране на фашистката диктатура в Италия се нуждае от подкрепата на италианския либерален елит, както и подкрепата на англо-американската финансова система, като Мусолини успява да си осигури и двете, прилагайки – често със сила – политики на строги икономии. Забележително е, че годините 1925–1928 бележат връх едновременно в утвърждаването на фашисткия режим и в американските и британски финансови инвестиции в италиански държавни облигации. Икономиката на строги икономии на фашистка Италия осигурява на тези либерални държави изгодно място за паркиране на капитала им, което ги удовлетворява напълно.

Когато трябва да се справи с Мусолини и фашистка Италия, либералната ос на Великобритания и САЩ на практика реагира противоречиво: те затварят очи за безобразната политика на страната, която след 1922 г. се основава на политическо насилие подкрепяно от държавата, и се възползват от възможностите на стабилизираната италианска икономика. За либералната финансова върхушка страна с революционен плам като Италия се нуждае от силна държава, която да възстановява реда, и ако Италия се превърне в напълно авторитарна държава, това само би ускорило подчиняването на радикализираната работническа класа на строгите икономии. Както показва тази история, и фашистките, и либералните икономисти са съгласни по този въпрос.

Макар антидемократичните възгледи на италианските икономисти да са появили – Панталеони нарича демокрацията „управляването на държавата и нейните функции от страна на най-невежите, най-неспособните“ (Pantaleoni 1922, 269), – британските технократи също признават, че дори във Великобритания икономическите институции трябва да бъдат освободени от демократичен контрол, за да функционират оптимално. Всъщност конференциите в Брюксел и Генуа регламентират независимостта на централната банка като ключова стъпка в тази посока. Известният британски икономист Ралф Хоутри описва предимствата на освобождаването на централната банка от „критика и натиск“, като отбелязва, че банката може да следва принципа „Никога не обяснявай. Никога не съжалявай. Никога не се извинявай“ (Hawtrey 1925a, 243).

В тези страници на преден план ще се очертае интересен мотив: икономическите експерти, независимо дали са фашисти, или либерали, признават, че за да осигурят икономическа свобода – т.е. пазарна свобода на „добродетелния“

спестовник/предприемач – държавите трябва да се откажат, или най-малкото да пренебрегнат, политическите свободи. Това е особено видно в Италия по време на „червените години“ в страната (1919–1920), когато мнозинството от работниците в държавата демонстрират нежелание да приемат идеята за икономическа свобода, която предполага да се подчинят на йерархичните производствени отношения. Тези работници се борят за освобождаването на мнозинството и застъпват разбиране за икономическа свобода, противоположно на това на експертите и изискващо отхвърлянето на частната собственост и наемния труд в полза на споделените средства и демократичния контрол върху производството. За нашите икономисти съдбата на капитализма виси на косъм. Започва мащабна контраофанзива, която надхвърля партийните граници.

Примерът на Италия разкрива репресивен стремеж, който е латентен в случая с Великобритания и съществува и до днес в различни страни по света. Докато индустриалните икономии в Италия пряко подчиняват работната ръка, забранявайки стачките и профсъюзите (освен фашистките съюзи – привидно противоречие), паричните икономии във Великобритания водят до икономически спад¹⁸, който непряко постига същата цел: небивала безработица (достигнала 17% от осигуряваните работници през 1921 г.), която отслабва способността на работниците да водят преговори и намалява заплатите; плюс последващ спад в държавните приходи, който връзва ръцете на държавата и изключва всяка възможност за публичен отговор на исканията или нуждите на работниците.

Фактът, че британските експерти са готови да допуснат толкова висока безработица, уж с цел да контролират инфлацията, е отчасти „лудостта“, за която говори Блайт. Тази лудост обаче е логична, ако си дадем сметка, че високата безработица служи за потискане на заплахата, която исканията на работниците представляват за капитализма. Това, което британският икономист А. С. Пигу нарича „неизбежният факт“ на безработицата, е, че тя не само убива политическия ентусиазъм на работническите класи, но и принуждава работниците да приемат по-ниско заплащане – в случая на следвоенна Великобритания, 41% номинален спад на заплатите между 1920 и 1923 г., което позволява бързото възстановяване на нормата на печалба от непосредствените следвоенни проблеми.¹⁹ Така става ясно, че основното преимущество на икономическия спад е недвусмисленото възстановяване на капиталистическата класова структура. Вместо да упражни пряка политическа и икономическа принуда, както прави Италия, Великобритания разчита на привидно аполитични технократи, оглавили финансовото ѝ министерство и Английската банка, които постигат същите цели с помощта на парична дефлация и бюджетни съкращения. Структурното насилие на макроикономическата политика може да постигне същото като физическото насилие на фашистките отряди. Тези тежки социални последици са видими за политическите наблюдатели. През 1923 г. думите на лейбъристкия депутат д-р Алфред Солтър отекват в Британския парламент:

„За жалост, въпросът за заплащането се върна с пълна сила в положението отпреди десет години... Свидетели сме дори на необикновеното явление на трудоспособни мъже, наети на работа... да получават толкова ниско заплащане, че са принудени да прибегнат до Закона за бедните... Положението е абсолютно поразително.“²⁰

Тясната връзка между строгите икономии и технокрацията, както и успехът на ранните усилия за изграждане на консенсус около принудителните ѝ политики остават актуални до днес. Въпреки многократните икономически кризи, все още се разчита на икономистите да предложат решение, когато се появи нова криза, а техните решения продължават да изискват от работниците да поемат лъвския дял от лишенията под формата на по-ниско заплащане, по-дълги работни дни и намаляване на социалните помощи.²¹

Потискане на заплащането – тогава и сега

Някои икономисти определят строгите икономии като обикновена „политическа грешка“, техническа грешка, която води до спад във вътрешното търсене и затягане на пазарите на труда. Този възглед подценява крайно въздействието на строгите икономии, чиито успех и наследство остават незаличими до днес. В крайна сметка комбинацията от фискални, парични и индустриални политики в наръчника на строгите икономии нанася тежък удар върху работническата класа и нейните очаквания за различна обществено-икономическа система. Възстановяването на йерархичните наемни отношения – при които повечето хора не могат да си изкарват прехраната по друг начин, освен като продават работната си сила като стока на пазара, отказвайки се по този начин от правото си на мнение как тази стока се използва от работодателя, който я купува – е вероятно определящата характеристика на строгите икономии. Това, както е подробно описано в девета глава, води до увеличаване на степента на експлоатация на работниците и скок в печалбите за собствениците.

В политическата икономия понятието „капиталистическата експлоатация“ се отнася до динамика, при която работникът полага по-голямо количество труд, отколкото получава като възнаграждение. С други думи, капиталистическата класа присвоява принадлежната стойност (печалбата), както и други форми на принадлежна стойност, като например наеми и лихви (вж. Foley 1986). Нивото на експлоатация може да бъде измерено, като се сравни размерът на националния доход под формата на печалби (дял на печалбата) спрямо заплащането (дял на заплатите). Друг начин е да се сравни производителността на труда с изплатените заплати. И по двата показателя Италия и Великобритания показват ръст на експлоатацията през 20-те години на XX век. Когато съпоставим това с политическите събития, виждаме ясно какви са следствията от строгите икономии

върху работниците: експлоатацията спада рязко по време на „червените години“ (1918–1920), когато номиналното дневно заплащане на работниците скача четирикратно (Великобритания) или дори петкратно (Италия) в сравнение с годините преди войната. Тази тенденция се променя незабавно след въвеждането на строгите икономии.

Век по-късно експлоатацията, свързана със стагнацията на заплатите – което, както показвам, е най-непреодолимото наследство на строгите икономии²² – остава основният двигател на глобалната тенденция на неравенство, при която в страна като Италия (която страда от много по-слабо неравенство отколкото САЩ) богатството на най-богатите 6 милиона се е увеличило със 72% за последните десет години. За същия период богатството на най-бедните 6 милиона в страната е намаляло със 63%. Официалните данни показват, че през 2018 г. 5 милиона души (8,3% от населението на Италия) живеят в абсолютна бедност, т.е. са лишени от необходимите средства за достоен живот.²³ През 2020 г. данните се влошават: 5,6 милиона души, т.е. 9,4% от населението, живеят в абсолютна бедност. Във Великобритания ситуацията е не по-малко мрачна: 30% от децата в страната (4,1 милиона) живеят в относителна бедност през 2017–2018 г., като 70% от тези деца живеят в работещи семейства. През 2020 г. броят на бедните деца е нараснал до 4,3 милиона.²⁴

В макроикономически анализ на американската икономика от 2020 г. икономистите Ланс Тейлър и Озлам Омар показват, че в предходните четирийсет години делът на печалбата в националната продукция е нараснал значително, докато делът на труда в същата продукция съответно е намалял. Връзката между печалбата на собственика и загубата за работника е симетрична, единият взема от другия. Увеличаването на експлоатацията също е видимо, тъй като реалното заплащане значително изостава зад производителността на труда.²⁵ Щом читателят се запознае с разказа в тази книга, вътрешните механизми на подобна динамика ще му станат познати и, надявам се, ясни.

Днес, както и през 20-те години на XX век, печелившите от строгите икономии са все така представителите на състоятелното малцинство: най-богатият 1% от населението се издържа предимно от свързани с печалбата приходи, обвързани със съществуващо богатство (напр. дивиденди, лихви). Останалата част от населението – онези, които разчитат на приходи само от труда си, или долните 60%, които разчитат на комбинация от ниско заплащане и социални помощи – са губещи (Taylor, Ömer 2020). Това поражение е така категорично и поразително, че през 2019 г. средният американски работник мъж всъщност печели по-малко в реално изражение, отколкото е получавал през 1973 г. Оттогава насетне структурното неравенство е отнемало от американските работници по 2,5 трилиона долара годишно – пари, които са се стичали директно в ръцете на малцина.²⁶

Уорън Бъфет, именитият инвеститор и четвъртият най-богат човек в света за 2020 г., е цитиран през 2006 г. да отбелязва: „Класова война има, безспорно, но тази война се води от моята класа, класата на богатите, и ние печелим.“²⁷ В тази книга се показва как най-голямата от всички победи, която отваря пътя за всички следващи победи, е битката, състояла се преди век.

Методи и източници

Проследяването на историята на строгите икономии започна през 2013 г. в архивите на библиотеката на Италианската централната банка и архива „Де Стефани“, които се намират в Рим. Тук прекарах години в изучаването на трудовете на италианските икономисти, които щяха да станат централни герои в моя разказ.

Основното предизвикателство при съграждането на тази история бе да се избегне разделянето на различните животи на нейните герои – техните лични, академични и политически траектории – и да се обхванат и изследват връзките между теоретичните трудове, политическите намеси и публичните коментари на икономистите. Когато направих това, на преден план се очерта ясно последователна програма за строги икономии – програма, която е едновременно теория и практика. Голяма част от архивния материал, който използвах в този процес, намира своя първи превод на страниците на тази книга.

Същият подход ръководи и изследването ми в Британския национален архив, архивите на Английската банка и архивите към центъра „Чърчил“: разкриване и поставяне в контекст на светогледите на експертите към британското финансово министерство, ръководили британското движение за строги икономии. Изследването на теорията на Ралф Хоутри бе продължително и трудно: човекът е бил продуктивен както в академичните си публикации, така и по отношение на записките, които е водил за колегите си в Министерството на финансите. Мисълта му често е неясна. Въпреки това, когато сглобих парчетата от пъзела, се очерта цялостна картина на строгите икономии. Както подробно ще бъде описано в тази книга, става дума за замисъл, възприет и осъществен благодарение на работата на висшестоящи негови колеги, сър Базил Блекет и сър Ото Ниймайер. Изравяйки сведения за дейността на тези мъже от пращните архиви на Министерството на финансите, останах изумена от доказателствата за това как Хоутри убеждава другите двама, а двамата бюрократи от своя страна, нито един от които не е икономист, стават мисионери в кампанията за изнасяне на британската програма за строги икономии в други държави по света.

За да разбере и разработя хронология на класовите конфликти във Великобритания и Италия по време на и след войната, се потопих в журналистиката от този период – лява, дясна и центристка, работническа и буржоазна.

Това включва левите италиански вестници „Аванти“ [L'Avanti] и „Ордине нуово“ [L'Ordine nuovo], цитирани често в тази книга, наред с британските им еквиваленти – „Дейли Хералд“ [Daily Herald] и работническите памфлети на отговорниците на металургичните цехове. Държавните архиви бяха ключов източник за възстановяването на гласовете на британските работници. Различни буржоазни вестници от епохата („Лондон Таймс“ [London Times], „Икономист“ [Economist], „Стампа“ [La stampa], „Кориере дела сера“ [Il corriere della sera]), както и стенограмите от парламентарните дебати предоставиха полезен контрастиращ глас. Допълних това историческо изследване с депешите от британското посолство в Рим, част от архивите на Министерството на външните работи в Националния архив, това са сред най-красноречивите гласове в книгата.

Неудобството в разказването на нова история е възможността тя да бъде отхвърлена като избирателен или дори пристрастен разказ. По тази причина, а и защото съм икономист и не мога да се въздържа, включвам глава в края на книгата, която предлага количествен анализ в подкрепа на историята, която иначе разказвам в архивен и теоретичен план. За тази предпоследна – девета – глава събрах макроикономически и финансови данни от най-актуалните източници на статистически данни, за да илюстрирам икономическите промени във Великобритания и Италия, които подкрепят тезата ми, че строгите икономии са били и остават инструмент за класов контрол. Ако историята в първите осем глави не убеди читателите, може би икономиката в последния раздел ще успее.

Част I

ВОЙНА И КРИЗА

С мащаба си Първата световна война преобразява капиталистическите икономики в Европа. Редица частни отрасли стават държавни, а правителствата неочаквано поемат функциите на купувачи и продавачи в икономики, призвани да посрещат основните нужди у дома и контролират военното усилие в чужбина. Независимо какъв е бил старият обществен ред, той очевидно се променя.

Тази промяна се оказва нетрайна. С настъпването на края на войната тези капиталистически нации предприемат бързи действия, за да върнат икономиките си към предишното им състояние: модел „от горе надолу“, капиталистически, частни. Появилите се по време на войната егалитарни идеи биват заглушени, силата на работническите съюзи бива подронена. Капитализмът се завръща.

Капитализмът не е просто икономическа система, той е и система на социален ред. Ако войната е мимолетен, тревожен опит за запознаване с основните принципи на социализма – включително планова централизирана икономика и силни работнически съюзи, – следвоенният опит да се отмени всичко свидетелства за силата и влиянието на капитала върху модерните нации.

Капиталът не е, както се смята напоследък, просто богатство. Всъщност натрупването на капитал стъпва върху два основни стълба: първо, малки групи или отделни лица притежават средствата за производство; второ, те използват тези средства за натрупването на богатство чрез наемен труд. *Наемните отношения* са първичните социални отношения във всяка капиталистическа система, те присъстват винаги, когато работник продава труда си на работодателя срещу определено заплащане – отношение, което се нарича *капитал*. С тази продажба работникът се отказва от правото си на контрол върху това как се използва трудът му и какъв е продуктът на този труд. Например банкова чиновничка изпълнява ред задължения и получава за това заплата – а не дял от приходите, които работничката произвежда, които по дефиниция са по-големи от заплата.

Това условие е присъщо на всички типове наемна работа в обществото ни, от най-нископлатената до най-високоплатената. Мнозинството приема това като естествения ред на съвременните общества.

Това невинаги е било така. Капиталистическата система е подложена на множество политически експерименти и е законово формализирана през XVII век. В средата на XVIII век капитализмът е усъвършенстван до такава степен, че институциите му се смятат за *натурализирани*. Частната собственост и наемните отношения вече не се разбират като исторически институции, които са се развили за сметка на други системи. Те се приемат за естествен ред на нещата и хората. Част от тази новоустановена система, политиката се смята за нещо отделно от икономиката. Политиката може да се развива, докато икономиката се самоуправлява по божията воля.²⁸

Според това гледище икономиката е „обективна“, тъй като бива дисциплинирана от законите на пазарите, включително законите на предлагането и търсенето. В това обективно поле икономическата принуда е прикрита, тъй като приема подобна безлична форма: повечето от нас са принудени да се продават на трудовия пазар, за да оцеляват в общество, където без пари не можем да си осигурим храна или жилище. В капиталистическото общество хората *зависят* от пазара.

За разлика от по-ранните класови общества (например при робството или феодализма), принудата при капитализма е безлична по особен начин: липсва господстваща фигура, която да диктува продажбата на труда ни. Докато крепостният селянин плаща на господаря част от това, което е произвел с труда си, заради политическото влияние на господаря и заплахата от физическа разправа, служителката на Старбъкс „доброволно“ подписва трудовия си договор, без да има подобен натиск. Натискът, който тя усеща, идва от алтернативата – да мизерства. Така в едно капиталистическо общество тя е неизбежно обвързана с обективните пазарни сили, форма на принуда, която е качествено различна от тази в предкапиталистическите общества.

Политиката, от друга страна, е достояние на държавите и правителствата, което означава, че *политическото* оспорване е все още възможно в условията на капитализма – но не по начин, който би подложил на риск икономическата система. Например допустими искания на народа са въвеждането на данък богатство или увеличаването на трудовите права, но за премахване на частното богатство и наемния труд не може да става и дума. Така държавата остава неутрален играч по отношение на пазара, като ролята ѝ е основно да съхранява частната собственост и наемните отношения с помощта на закона.

В средата на XIX век, с установяването на златния стандарт и институционализирането на възникналата с него финансова ортодоксия, капиталистическите класови отношения между собственици и работници се затвърждават още повече и всички възможности за искания за преразпределяне на богатата в

полза на хората са на практика блокирани. Златният стандарт изисква от държавите да осигурят определено количество злато в хазната си, за да могат да изпълнят обещанието си да обърнат валутата си в злато на фиксирана цена. Затова приоритет за държавите е да избегнат изтичането на злато – приоритет, който предполага строга фискална и парична политика. Постигането на търговски излишък е най-сигурният начин да се осигури златният резерв на една държава. От друга страна, търговският дефицит води до изтичането на злато, тъй като държавите използват злато, за да плащат за вноса си. Всякакви допълнителни публични разходи или облекчаване на кредитирането – които стоят в основата на политиките за преразпределяне на богатата – биха довели до изтичане на злато, следователно са неосъществими.

Строгийт финансов бюджет, от друга страна, би могъл да доведе до търговски излишък, като намали вътрешното търсене. А по-високите лихвени проценти (които обещават по-висока възвръщаемост на капитала и същевременно възпират вноса, тъй като забавят вътрешната икономика) биха привлекли златни кюлчета обратно в страната. По този начин изискването за строга фискална и парична политика се приема естествено като норма.

Преди Първата световна война този „естествен“ ред на нещата се практикува най-твърдо във Великобритания, капиталистическата империя *par excellence* от над двеста години, както и в по-млади нации-държави като Италия. Но необходимостта от вътрешно производство по време на войната бързо води до пълно преобръщане на тези вкоренени представи – изведнъж капитализмът не изглежда вече така „естествен“. Разделението между икономиката и политиката рухва, което води до отслабване на неоспорвания статут на двата опорни стълба.

По време на войната държавата премахва старите ограничения за действие. Изправени пред избора живот или смърт, победа или загуба, военните правителства са принудени да наложат икономически практики, нечувани – или по-скоро немислими – до този момент. Способностите на пазара да се саморегулира се оказват неадекватни пред безпрецедентните производствени нужди на военния конфликт.

Както ще стане ясно в първа глава, Великобритания и Италия са принудени да поемат водеща роля като производители: ключови военни индустрии попадат под държавен контрол. Това включва не само боеприпаси, но и стратегически енергийни и транспортни сектори като въгледобив, корабоплаване и железопътен транспорт. В това отношение доскоро твърдата граница между частната собственост и държавната собственост, между предприемачи и бюрократи губи привидната си неподвижност. Чрез военния колективизъм държавите вземат спешни мерки по отношение на частната организация на производството. Освен това за пръв път тези държави подчиняват приоритета на частната икономическа печалба на приоритета на политическата нужда. Последващият разпад на златния стандарт всъщност проправя пътя на тези нови политически

приоритети. С него се появяват възможности за нови финансови алтернативи, немислими до този момент.

Междувременно е премината и втора съществена граница: държавите започват да регулират усилено трудовия пазар (включително аспекти като трудова мобилност, условия на труд и заплати) във всички ключови военни отрасли – дори в онези, които не контролира директно. По този начин държавата заплашва втория стълб на капитализма – наемните отношения. При това развитие на нещата работниците, които са изправени пред по-ниски заплати и по-строга дисциплина, виждат, че тежобите им са причинени не от безлични пазарни сили, а от явни държавнически решения. Политическата намеса в промишлените отношения, която е необходима заради войната, показва как производствените отношения могат да бъдат параван за политически активизъм и историческа промяна.

Държавите са предали неутралната си позиция по отношение на пазара и по този начин са скъсали със старата идея за неприкосновеността на пазара. С разколебаването на обичайната граница между икономиката и политиката рухва господството на частната собственост и наемните отношения: народът започва да оспорва старите норми все по-усилено. През 1919 г. тази криза на капитализма е в ход и е безпрецедентна.

Повечето икономически историци на Първата световна война и междувоенния период се съсредоточават върху „икономическите проблеми“ пред страните заради паричните и финансови последици от войната: високата инфлация и бързорастящият дълг са подкопали кредитоспособността на държавите, което е довело до тежка несигурност и обезпокоително изтичане на капитал. Но ако се вгледаме по-задълбочено в тези процеси, ще видим, че икономическата несигурност е само част от проблема. Част от тази книга ще бъде посветена на въпроса как икономическата несигурност в тези следвоенни държави се базира на политическа основа – всъщност как икономическите и политически кризи са неразделни, като първата е резултат от втората. Следвоенната финансова криза е криза на легитимността за капиталовия ред и неговите социални отношения.

Широката общественост забелязва, че държавната намеса в икономиката не е неутрално действие в името на доброто на цялото, а по-скоро авторитарна сила, която подsigурява печалбата на управляващите класи. Втора глава проследява как натискът отдолу кара държавите да увеличат социалните мерки в опит да успокоят недоволните си граждани. Макар че по замисъл тези мерки са реформистки, те не постигат желания резултат. Всъщност те водят до нови искания за фундаменталното премахване на опорните стълбове на капитализма, които държавите целят да защитят.

Казано простичко: новите исторически условия на военните дейности и междувоенния период дават възможност на гражданите, особено тези от работническата класа, да видят, че обществото би могло да бъде различно.

Саморационализациите на системата се разпадат и успоредно с това се появяват предложения за радикални алтернативи, които могат да преодолеят този проблем. Трета и четвърта глава се занимават с политическите стачки и движението за работнически контрол, което стига върха си след войната и започва да играе централна роля за работниците както във Великобритания, така и в Италия. Като цяло тези работници искат пълно преобразяване на икономиката, подмяна на капиталистическата индустриална система с модел, насочен към нов обществен ред, при който работнически организации биха ръководили отраслите или частично, или изцяло. В този смисъл еманципираният труд би заместил капиталистическата експлоатация, а обществените услуги и производството за *употреба* биха заместили производството за *печалба*.

Народните брожения в двете държави, разглеждани тук, илюстрират широкообхватни посоки на действие: от синдикални кампании, които успешно пробиват системата, до ефективното функциониране на британски строителни гилдии, които произвеждат „спрямо нуждите“ в рамките на капиталистическия пазар – чак до окупациите на италиански фабрики, ръководени от революционни работнически съвети.

Като цяло степента на държавната намеса и породеното от нея засилване на класов антагонизъм пораждаат сериозен революционен разрив между 1918 и 1920 г. Това е най-голямата криза в историята на капитализма, въплътена в нечувана народна мобилизация под формата на стачки, предложения за алтернативни политики и алтернативна организация на производството. Логиката на строгите икономии може да бъде разбрана единствено като драматична реакция на този фон.